

OXANA MITITELU

Universitatea de Stat din
Comrat**EXPRESIA LITERARĂ A VIOLENȚEI
TOTALITARE. DEVENIRILE UNUI ZOMBY
AL POLIȚIEI POLITICE****Abstract**

If „Agreeing with the devil” is the story, almost a report, of the moral and psychological violation to which is submitted by the repressive organs the newly repatriated Mihai Olteanu, torment aimed at his total „framing” in the totalitarian Soviet system that was fully established in Bessarabia, then „Tell me Gioni!” is a story of an active and convinced member of these bodies, a zomby of communist ideology and practice, one who truthfully served the system, after all becoming part of its disgusting crimes. So Aureliu Busuioc’s novels present an alternative means of narrative and description of the effects of traumatic experiences of totalitarian discourse.

În romanul din 1999 al lui Aureliu Busuioc „Pactizând cu diavolul” toți ofițerii N.K.V.D. sunt tineri locotenenți, liceeni de ieri și uneori, precum plinul de râvnă Gropa, chiar din cei care au purtat uniformă de străjeri. „Organele” înghițeau tot ce se arăta gata să slujească cu credință noul regim, curățându-se din mers când era cazul (locotenentul Gropa a fost eliminat când un „binevoitor” a trimis acolo unde trebuie o fotografie de a lui în uniformă de străjer). Cei care, din punctul lor de vedere, păreau a fi în perspectivă eficienți pentru activitatea lor și refuzau colaborarea erau pur și simplu ostracizați, marginalizați sau lichidați. Ceilalți, adică doritorii să profite de această colaborare, să se încadreze în sistemul de supraveghere și coerciție sovietic, erau susținuți și promovați pe toate căile, precum s-a întâmplat cu Ionuț (Ivan) Manoliu sau cum se va întâmpla, ne sugerează naratorul, cu zisul Vitalii, secretarul de comsomol, colegul de facultate a lui Olteanu. Dintre aceștia din urmă sistemul își va selecta cadrele care, vorba lui I.V. Stalin, „hotărăsc totul”. „Activismul” lui social-politic agasant este tocmai ceea ce cerea noua putere de la fiecare cetățean al ei. La răspunsul lui Mihai că n-a fost comsomolist „nici în România”, neobositul susținător al cauzei partidului comunist face o constatare adâncă: „Da, o țară înapoiată... Unde nu-i înțeleasă munca de propagandă și agitație, nu se face treabă...”. După care urmează munca de propagandă și agitație: „Vreo săptămână n-am mai scăpat de el. Cum găsea o clipă liberă, mă lua undeva într-un colț ca să-mi bage în cap glorioasa istorie a komsomolului, statutul organizației și exemple din propriile realizări pe tărâm propagandistic. Deși un pic bâlbâit, vorbea cu o viteză uluitoare, lucru care îi lăsa cu gura căscată pe ascultători: cu o asemenea viteză pot vorbi numai cei cunoscători

în materie”. Același „ineluș-vârtecuș” care umblă pe lângă Olteanu să-l bage în comsomol, brusc și, evident, mirosind vânturile care veneau dinspre N.K.V.D., se apucă să adune iscălituri pe o scrisoare „colectivă” contra colegului său Mihai Olteanu. Mai întâi își exprimă dezacordul cu permisiunea decanatului ca acesta să susțină examenele înainte de sesie, apoi se revoltă de faptul că citește cărți românești. „Cartea românească” pe care neobositul activist komsomolist o descoperise în valiza colegului era „Funte ovejuna” de Lope de Vega, cumpărată, mărturisește naratorul, „din motive sentimentale: purta ștampila bibliotecii fostului meu liceu”. Toate acestea îi amintesc lui Mihai de o discuție avută cu contele S. în lagărul de la Sighet privind „enigmaticul suflet rus”. Bătrânul conte i-a povestit o întâmplare c-un fost fiu de țăran de pe moșia lor, pe care taică-său l-a trimis la studii în capitală și care în 1918 revine în sat în fruntea unei hoarde dezlănțuite de țărani dărâmand și nimicind totul în calea lor. Acțiunile secretarului de komsomol Vitalii și amintirea acestei discuții îl face pe proaspătul repatriat să reflecteze amar: „Posibil să existe și un «enigmatic suflet basarabesc»... Adică de ce «posibil»? Precise! Și se manifestă printr-o vigilență extremă, voluntară, și aproape întotdeauna urmată de un raport, și el voluntar, „cui trebuie”. Nu știu dacă e ceva ancestral, în orice caz, mai multe sute de ani trebuie să numere, e ca o datină. Probabil născută din voința de a supraviețui în condiții extreme, «în calea tuturor nenorocirilor», fără munții în care să te retragi, fără pădurile căzute pradă propriei ignoranțe... Ce să faci când vine turcul? Îți torni vecinul care a cochetat cu leșii... Vezi ce loial sunt? Ce te faci dacă vine rusul?... Tătarul?... Și ne târâm astfel dintr-un secol în altul, dintr-un mileniu în următorul... Nici tu sclav, nici tu liber: basarabean!”

Sunt reflecții care generalizează o stare de fapt și ca orice generalizare are doza ei de reducere subiectivă. Dovadă este că o altă colegă a lui Mihai, Irina, care îi și spune de fapta mârșavă a komsomolistului, refuză să semneze scrisoarea, iar Mihai refuză să semneze „pactul cu diavolul”. Dovadă sunt și cei doi frați, unul un zomby al poliției politice sovietice, altul un răzvrătit deportat și ucis în Siberia, din altă lucrare a aceluiași prozator. Oameni diferiți, alegeri morale diferite și destine diferite!

După „Pactul cu diavolul” Aureliu Busuioc scrie un alt roman, „Spune-mi Gioni! sau Învățăturile veteranului KGB Verdikurov către nepotul său”, axat pe aceeași problematică a totalitarismului, dar cu totul deosebit de cealaltă scriere. Criticul Ion Ciocanu, care s-a aplecat cu meticulozitate asupra celor două lucrări, pune întâi problema din unghiul de vedere al „științei literare” și anume, dacă cele două romane cu „același cerc de probleme” constituie o dilogie literară ca romanul „Codrii” și „Podurile” de I.C. Ciobanu, și conchide: „În nici una dintre atare întoarceri a autorului la vreo operă anterioară nu se încadrează noul roman busuiocian. Protagonistul acestuia, Ion Tarabanțu, scris și Taranțabu, poreclit din copilărie Curverde, Verdifund și până la urmă Verdicur, nume pe care la nevoie a fost nevoit să-l legalizeze sub forma Verdikurov, îi lasă nepotului o spovedanie, considerată învățături – pe linia faimoaselor *Învățături ale lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* –, despre sine, despre devenirea sa dintr-un copil de țăran simplu și analfabet într-un luptător aprig și conștient pentru cauza bolșevică, zisă a muncitorilor și țăranilor, apoi angajat al securității, pe nume Ivan Alexandrovici Verdikurov. Nimic nu se repetă textual în acest al doilea roman al scriitorului, forma de spovedanie ar părea monotonă și plictisitoare,

gluma, ironia și zeflemeaua rar de tot își găsesc un loc neînsemnat în istorisirea veteranului KGB...” [1, p. 40-41]. O altă cercetătoare, Aliona Grati, fixează narațiunea lui Aureliu Busuioc între preocupările unei ilustre filiații de nume, ale „cehului Milan Kundera, ale polonezilor Czesław Miłosz și Adam Michnik, ale românilor Paul Goma, Norman Manea, Nicolae Steinhardt, Gabriela Adameșteanu etc. sau ale rușilor Aleksandr Soljenitîn și Vladimir Bukovski. Ca și aceste notorii expresii artistice ale adevărului, romanele lui Aureliu Busuioc prezintă o modalitate alternativă de narațiune și descriere a experiențelor traumatizante ca efecte ale discursului totalitar” [2, p. 29].

„Spune-mi Gioni!”, e adevărat, se deosebește de romanul premergător și, aici ne luăm îndrăzneala să nu fim de acord cu criticul Ion Ciocanu, nu prin sărăcia de glume, prin lipsa ironiei și a zeflemelei și prin spovedania veteranului KGB care „ar părea monotonă și plictisitoare”. O malițiozitate caracteristică stilului acestui scriitor regăsim și aici, ironia vădindu-se în însăși numele de împrumut al personajului și în alte momente, în care pana lui Busuioc intervine cu observațiile ori comentariile ironice de rigoare. Am zice chiar că aici e o altfel de ironie, subiect însă care nu intră în obiectivul cercetării noastre. Pentru exemplificare vom cita totuși un fragment edificator, unde personajul își notează primele „devieri încă din leagăn” de la un comportament normal: „gălăgios până la isterie, tiranizându-mi mama nu doar cu urlete interminabile lipsite de orice motivație, ci provocându-i și dureri fizice insuportabile, pentru că, neconform obișnuitului, mă născusem cu doi dinți din față gata răsăriți. Nu mai pomenesc de spălatul scutecelor – devenise ocupația de căpetenie a două bunici, să pui mâna-n foc că evacuem de două ori mai mult decât ingurgitam, nici de penisul în permanentă erecție, un fel de priapism infantil (și care n-ar fi putut prevesti pentru nimic în lume problemele de mai târziu!), din care pricină mama mă purtase o bună bucată de viață cu niște nădragi de tort, firește veșnic uzi și verzi, ca să n-o ia în răs vecinele...”. Deosebirea celor două romane este una de substanță. Dacă „Pactizând cu diavolul” este relatarea, aproape în formă de reportaj, a siluirii morale și psihologice la care e supus de către organele represive proaspătul repatriat Mihai Olteanu, siluire având ca scop „încadrarea” sa deplină în sistemul totalitar sovietic instaurat în Basarabia, apoi „Spune-mi Gioni!” este istoria unui membru activ și convins al acestor organe, un zomby al ideologiei și practicii comuniste, unul care a slujit sistemul din convingere, devenit copârtaș la crimele dezgustătoare ale acestuia. Este ca și cum viziunea aceluși ochi înspăimântător de Chronos care își amintește, nepăsător, fără ură și fără milă, copiii devorați sau, cum remarcă aceeași cercetătoare, Aliona Grati: „Valoarea literară a acestui roman se relevă prin capacitatea de a surprinde mentalitatea unui om fabricat de mașinăria securistă. Soluția ingenioasă de a nara evenimentele din perspectiva unui adversar ideologic îi dă posibilitate autorului să atace din interior paranoia proletcultistă, disimulată în formele discursului confesiv. (...) Periplul lui Verdikurov este o autentică diagramă a degenerării morale, frustrările din tinerețe, teroarea politică și ideologică având un efect invers în cazul lui, nefiresc pentru o ființă umană care respectă codul moral edificat de veacuri. La fel ca portretul celebrului Dorian Gray, identitatea romanescă îi înregistrează metamorfozele fizionomiei etice. Român în România Mare, moldovean în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, tătar pentru ruși și rus pentru consăteni, cu un nume fluctuant până la formula expresivă Verdikurov, mutilat

fiziologic și spiritual, implicat activ în masacre colective, deportări, șantaje și stratageme kaghebiste, personajul lui Aureliu Busuioc este figura exemplară a mizerabilului” [3, p. 30].

Curajul artistic al scriitorului e tocmai în adoptarea acestei modalități literare: a face din spovedaniile unui „mizerabil exemplar” un roman. E o sarcină pe care nu oricare s-ar încumeta să și-o asume și căreia nu oricare i-ar ține piept, pentru că, în definitiv e cu mult mai simplu, și chiar mai confortabil, să compui ceva în jurul unei figuri pozitive exemplare. Poveștile romantice se înghit mai ușor de cititor decât sinceritățile brutale, cumplite. Or, Busuioc asta a vrut, să pună în centrul romanului său un ins nu numai moralmente mizerabil, dar și unul posedat de ideea dreptății sale, unul care ar vrea, cu „învățăturile” sale să-l readucă pe calea „cea dreaptă” pe nepotul său, care este convins că „spovedaniile” sale își vor avea efectul scontat. E tipul care își spune biografia nu ca pe o simplă evocare, ca o amintire de „veteran KGB” rămas în afara istoriei, imobilizat pe o canapea într-o cămăruță dintr-un cămin sordid, ci ca pe o lecție de viitor. Și aici este marea putere a romanului. „Spune-mi Gioni!” este o lecție de viitor, dar alta decât cea dorită de Verdikurov. Sinceritatea sa totală se întoarce împotriva cauzei sale, pe care a îmbrățișat-o din tinerețe, pe care a slujit-o până la bătrânețe cu devotament, căreia îi găsește mereu scuze când e vorba de crime și de înjosirea omului. Comunismul lui Verdikurov este unul monstruos, inuman, în afara oricăror legi ale naturii, care amintește atât de mult de o frază aruncată, în plină construcție socialistă, de Alexandru Ivăsiuc: „Nu suntem altceva decât niște atomi din inconștientul unui nebun” [4, p. 22]. Aici ne permitem iar să nu fim de acord, de data aceasta cu Maria Șleahțițchi, care susține: „Romanul suscită interesul cititorului înainte de toate prin mesajul său, prin curajul autorului de a opera disecția pe transversală și pe orizontală a unei lumi din umbră, de sforări și adulmecări” [5, p. 48]. Nu „mesajul”, care ar putea fi redus la câteva fraze despre strășnicia sistemului totalitar comunist cucerește cititorul, ci această modalitate de spovedanie a unui monstru exemplar, un monstru învins (de istorie), dar care nu vrea în ruptul capului să-și recunoască eșecul. El vrea ca viitorul să continue acest trecut, crede cu toată puterea, sincer, că nepotul va înțelege și-și va însuși lecția de comunism a unchiului. În rest, zisele „sforării și adulmecări” ne sunt bine cunoscute din mărturisirile supraviețuitorilor GULAG-ului. Sunt tehnici comune, banale ale serviciilor secrete, vechi de când lumea.

Nouă e, în romanul „Spune-mi Gioni!”, credința oarbă în infernala religie planetară care a schilodit atâția oameni, credință care face dintr-un monstru totalitar exemplar o victimă umană exemplară, nouă e și fața cu care se arată oamenilor, concret, în viața de fiecare zi, această religie a terorii. Pentru a înțelege mai bine acest personaj am vrea să amintim de „Spovedania pentru învinși” a lui Panait Istrati [6, p. 102] și de memoriile, scrise în două variante, ale lui Belu Zilber [7, p. 87]. Toți sunt niște învinși. Și, am afirma, sunt învinșii unei utopii, ai utopiei comunismului, care, după cum a observat Nicolai Berdiaev, „crede că binele se înfăptuiește pe cărările răului și ale beznei” [8, p. 336]. Panait Istrati, un umanitarist înfocat, sincer până în pânzele albe, vine în U.R.S.S. cu credința că va afla aici o confraternitate de oameni animați de un ideal al dreptății, al binelui și al fericirii universale, dar găsește aici opusul: „U.R.S.S. este țara cea mai puțin burgheză din lume, dar care aspiră cel mai mult la burghezie” [9, p. 28]. O țară unde poliția politică

ține de argument, unde oamenii sunt imobilizați în relațiile lor de frica denunțului: „Dar acești bolșevici sunt ca niște morminte, chiar atunci când ei vă sunt prieteni și vechi camarazi” [10, p. 39], unde camaraderie nu există, și niciun fel de sentiment nu există, sentimentele fiind imobilizate de frica atotputernică, de suspiciunea care persistă în permanență pretutindeni. Doi vechi prieteni, Litvinov și Rakovschi, se întâlnesc, discută mai mult de o oră, Istrati care asistă la convorbire așteaptă un oarecare sentiment de afecțiune, camaraderie să se manifeste în discuția lor. Nimic, constată el la urmă: „Nici un semn pe fața lor, care să trădeze cea mai mică fraternitate. Două mașini idealiste, înfocate de precizie. Ce vor aduce lumii?” [11, p. 43]. E o întrebare retorică, răspunsul îl clamează întreaga „Spovedanie”, mașinile nu pot să aducă lumii decât frică, moarte, dezastre. Panait Istrati a înțeles acest lucru și, în fața umanității, și-a depus mărturia sa plină de durere și compasiune, pentru care a plătit cu viața, fiind hulit de vechii „camarazi”, calomniat, ostracizat, izgonit ca un trădător al „cauzei”. Belu Zilber, fost agent cominternist, un incorigibil adept al stângii politice, a nimerit după război în mașinaria „justiției” socialiste. Arestat, torturat, a acceptat să fie martor în procesul prietenului său de demult Pătrășcanu. A fost martorul principal și nu fiindcă ar fi știut ceva real de activitatea „subversivă” a împriecinatului, ci fiindcă avea o peniță bună și cunoștea bine procesele troțchiștilor din 1937 din U.R.S.S. Cu aceste „avantaje”, ca și personajul din filmul „Pocăința”, a fabulat un op întreg de cele mai neverosimile fapte, într-un stil clasic de roman polițist despre acțiunile antipartinice și antisocialiste, „comise” împreună cu Pătrășcanu. A crezut că cu cât mai fanteziste vor fi mărturiile, cu atât mai neîncredători vor fi torționarii, dar s-a înșelat. Pătrășcanu a fost împușcat, iar el a stat mulți ani în închisorile comuniste, unde – culmea ironiei! – încerca mereu să-și convingă pe colegii de celulă că, de fapt, comunismul este bun, atâta doar că este prost implantat în practică. La sfârșitul vieții, scăpat din închisoare, dar hăituit încontinuu, își scrie memoriile, în care regăsim un amestec ciudat de luciditate, înțelegere clară a mării tragedii care este comunismul pentru omenire și de credință că un comunism în stare pură, adică neamestecat cu sângele nevinovat, cu crime, cu tortură și teroare, este posibil. Înainte de a trece la analiza personajului din romanul lui Aureliu Busuioc să citim unele afirmații din jurnalele sale, șocante prin adevărul lor frust.

„Așa s-a început construcția socialismului: cu cea mai progresistă știință a urmăririi, arestării, anchetării și condamnării. Primul ajutor dat generos de Uniunea Sovietică a fost știința poliției” [12, p. 48].

„Într-un regim ca cel imaginat de Lenin și realizat de Stalin, crima și minciuna hotărâte de vârfuri se transmit, din aproape în aproape, până la executanți. (...) Urmează inițiativa organelor locale și reacțiunea în lanț a crimei continuă, până ce acoperă întreaga suprafață a societății” [13, p. 142].

„Participarea la uciderea nevinovaților formează din asasini un monolit indestructibil, fiindcă au conștiința că omoară nevinovați. (...) Cu cât numărul asasinilor este mai mare, cu atât mai mare este securitatea personală. La rândul lor, cei care au asasinat din ordine dau ordine altor executanți, aceștia altora, până se acoperă toată suprafața societății. Odată declanșat de conducere, asasinatul se întinde în valuri, până la periferia puterii” [14, p. 144].

„Dialectica permite ca ce este adevărat dimineața să fie eroare după-amiază” [15, p. 30].

„Dialectica, devenită ideologie, într-o putere absolută, justifică orice, fiindcă situațiile se schimbă arbitrar, după bunul plac al mânuitorilor ei” [16, p. 93].

„Nici o filosofie, nici o metodă n-a ucis atâția oameni ca acest fruct al gândirii hegeliene, devenit metodă de guvernare de la Lenin încoace” [17, p. 145].

„Spaima de superiori, spaima de cuvinte, spaima de umbre se transformă în activitate absurdă, sub acoperire de cuvinte” [18, p. 93].

„Regimul nefiind garantat prin consensul deschis sau trăit al majorității, oamenii trebuie cunoscuți în toate ascunzișurile gândurilor și sentimentelor lor, fiindcă, într-un sistem în echilibru instabil, orice poate aprinde focul. De unde necesitatea dosarului personal complet și a unui aparat care să-l facă și să-l completeze zi de zi și să-l utilizeze. Cine este stăpânul unui astfel de instrument stăpânește oamenii, nu pentru că știe când s-au născut, ci pentru că le cunoaște păcatele omenești, ca și altele, nesfârșit de multe, aparent benigne, dar toate încadrabile în articole din Codul Penal sau în bunul plac al conducerii, care, având drept metodă de gândire dialectica, hotărăște în fiecare moment ce este bine și ce este rău, ce este subiectiv inocent, dar obiectiv nociv” [19, p. 137].

„Există oare cineva care să fi fost comunist și să nu fi făcut niciun rău semenilor săi? Cel puțin o dată a mințit cu nerușinare în justificarea unei crime, cel puțin o dată a acuzat fățarnic și a fost de acord cu o infamie” [20, p. 85].

„Pentru vechii comuniști, presiunea morală a partidului este extraordinară. Toți știu ce este înăuntru, dar odată aruncați la gunoi se simt gunoi, un fel de mort care știe că este iremediabil ieșit dintre cei vii și trebuie să se obișnuiască cu viermii, până devine vierme” [21, p. 42].

„Cine a prins acest morb spirocheta marxist-leninistă în tinerețe nu mai scapă niciodată. (...) Priza gândirii marxiste este atât de puternică încât nici cei care, de voie sau nevoie, au făcut saltul mortal dincolo de zidurile partidului nu uită de unde au plecat. Nu s-au vindecat nici când au primit glonțul tovărășesc în ceafă. Marxismul practicat din tinerețe devine vițiu” [22, p. 45].

Nu cunoaștem dacă înainte de a-și scrie romanul Aureliu Busuioc a citit aceste reflecții, constatări, mărturisiri. Putem însă să afirmăm cu hotărâre că personajul său se mulează perfect pe realitatea lor cutremurătoare. Ion Tarabanțu, mai întâi, spre deosebire de fratele său Petre, este un paria al familiei sale, un ins care iese din tipajele familiei tradiționale țărănești, care nu se integrează convențiilor, nu respectă îndatoririle ei morale. La școală, spre deosebire de eminentul Petre, e un codaș, așa că tatălui său nu-i rămâne decât să-l dea ucenic la un cizmar din oraș cu ideea că va deprinde o meserie. Fuge de la cizmar, nu înainte de a-și lăsa „autograful” de răzvrătit în cizmăria acestuia. Este prins și ținut, prin șantaj, dar și cu ajutorul unor dulăi fioroși, de un jupân Ghiță într-o pielărie, și silit să muncească în niște condiții de sclav. Într-o noapte încearcă să evadeze, dar este sfâșiat de câinii stăpânului. Aflat într-o stare aproape de moarte, este descoperit și salvat de Riva Rosenberg, fiica unui industriaș evreu bogat. Aici începe „ucenicia” lui Ion Tarabanțu în „universitățile revoluției comuniste” pentru ca, după 28 iunie 1940, conform titlului părții a doua a romanului, să devină „calfă”, apoi, în partea

a treia, să se facă „maestru”. Ucenicia începe cu un „învățător” excentric, o nimfomană ca și celebra Kolontai și o romantică răsfățată, Riva Rosenberg. Ea e prima care încearcă să-l lumineze asupra „raului comunist” de la răsărit, așa cum și-l imaginează că arată: „Iată Rusia, vecina noastră, a fost transformată într-un adevărat rai al celor săraci. Au făcut acolo o revoluție, adică i-au dat peste cap pe bogătani, le-au luat bunurile și le-au împărțit la cei lipsiți. Apoi în fruntea acestei revoluții au fost oameni bogați, nobili și boieri, care au pus nu numai vorba, dar și fapta pentru binele celor obișnuiți de soartă”. Treptat cercul pedagogilor în ale comunismului se extinde. Ion Tarabanțu este primit candidat în partid în celula „Klara Zetkin”, i se face „o mare cinste”, el fiind, spune Riva, „primul reprezentant al țărănimii truditore în celula noastră”. Un plugar care a gustat din „binefacerile” capitalismului”. „Plugarul” care trebuia să știe manifestul partidului, statutul, să citească biografia tovarășului Stalin, recunoaște în fața noilor tovarăși că are doar patru clase primare la școala din satul Opărăți și că nu auzit de acest nume. Misiunea de a-l școli mai pe îndelete îi revine lui Onufrii Moscalenco, zețarul tipografiei. Cele patru clase, îi spune noul învățător, nu sunt o piedică pentru a deveni un comunist adevărat: „Și tovarășul Kalinin mi se pare că nu are mai multe ca tine”. „Asta m-a liniștit: nu oricine se poate compara cu tovarășul Kalinin”, afirmă naratorul, în spatele căruia simțim ironia acută a autorului Busuioc.

Adunările celei de partid nu sunt decât niște „ceaiuri” cu naive discuții despre comunism, despre U.R.S.S., care nu trec dincolo de rudimentarele sloganuri ale ideologiei cu care Moscova de atunci, prin rețeaua Kominternului, încerca să intoxice mințile proletariatului mondial. Dar anumite fraze, aruncate întâmplător cu diferite ocazii descoperă deja cumplitul adevăr al ideologiei „luptei de clasă”. „Mâna proletarilor trebuie să fie sigură. Încă nu știu burghezii ce-i așteaptă când o să punem mâna pe putere”, îi spune odată Onufrii tânărului său învățăcel. Fața hidoasă a acestei ideologii nu întârzie să se arate și în interiorul celei de partid de la tipografie. Un membru al celei, tată a trei copii, supărat că a rămas fără serviciu, îi declară pe „tovarășii” săi la Siguranță. Gestul a fost ghicit de către Onufrii, anticipând o descindere a poliției și evitând, astfel, pericolul de a fi cu toții arestați. Vasile Radu, deși nu știa mare lucru din activitatea clandestină a conducătorilor celei, merita o pedeapsă. Tovarășii săi chiar se gândeau la una, dar, i-a mărturisit mai târziu Onufrii lui Tarabanțu, „cei de la centru au hotărât că un renegat nepedepsit e foarte periculos... Într-un cuvânt, trebuia lichidat... Cu orice preț!” Hotărârea centrului o aduce la îndeplinire chiar Onufrii. Deși era convins că acesta merita o pedeapsă mai ușoară, el – din solidaritate de partid, din sentimentul discipline și al subordinii executive – cere, insistă să i se dea lui această misiune mârșavă, anunțând cu această primă jertfă de sânge a „luptei de clasă” a celei de partid în care a „ucenicit” Ion Tarabanțu destinul de călău de mai departe a acestuia în calitatea lui de soldat al partidului, de executant al unei puteri criminale totalitare. Și mai este un detaliu semnificativ. De felul cum l-a omorât pe tovarășul lor trădător Onufrii își amintește, după 28 iunie 1940, în anticamera „comitetului împlinitor”. E un loc simbolic, pentru că, după întâlnirea cu șeful, „plugarul” din Opărăți este trimis la o școală NKVD din Harkov, iar Onufrii... „Nu știu ce să se fi întâmplat cu Onufrii, nu ne-am mai întâlnit niciodată, nici de auzit de el n-am auzit”, spune Tarabanțu. De fapt, sânguinciosul executor al disciplinei oarbe

de partid a devenit el însuși o victimă al acestui sistem fără cruțare. Omorându-și la comanda centrului tovarășul pentru trădare, el nu a făcut decât să confirme logica inumană, criminală a ideologiei și politicii căreia i s-a dedicat cu toată ardoarea, ideologie și politică departe de idealurile umanitariste afișate, visate. Un cercetător din Polonia a observat cu justețe: „Este adevărat că, la început, comuniștii, revoluționarii din perioada activităților ilegale, erau motivați de dorința de a stopa in justiția socială. Ei au vrut să creeze o societate mai dreaptă, dar au produs un sistem de organizare a terorii” [23, p. 58]. Ideologia luptei de clasă, care în numele unui viitor colorat în toate culorile curcubeului, instigă violența, admite crima, nu are altă finalitate decât moartea și nu putea să termine decât c-un sistem totalitar, cu instituții de stat criminale, bazate pe o disciplină ierarhică de fier și pe frică. Așa cum menționează K.R. Popper: „Estetismul și radicalismul ne duc cu necesitate la abandonarea rațiunii și la înlocuirea ei prin credința disperată în miracole politice. Această atitudine irațională, izvorâtă din îmbătarea cu visuri despre o lume frumoasă, este ceea ce eu numesc romantism. Romantismul poate să caute cetatea sa cerească în trecut sau în viitor; să cheme «înăpoi la natură» sau «înainte, spre o lume a iubirii și frumuseții»; întotdeauna însă el se adresează emoțiilor noastre, și nu rațiunii. Chiar dacă nutrește cele mai bune intenții de a crea raiul pe pământ, el nu izbutește decât să-l transforme într-un iad — în acel iad pe care numai omul îl poate pregăti aproapei lui său” [24, p. 194].

Un mit „despre o lume frumoasă”, susținut de agentura O.G.P.U. și oamenii Kominternului, era și U.R.S.S., patrie liberă a dezmoșteniților sorții, de unde, pentru „proletarii din toate țările” venea comanda revoluției mondiale, mit după care se ascundeau planurile de expansiune ale imperiului sovietic. Înainte ca „proletarii” să conștientizeze „nabila și importanta” misiune istorică ce le revenea în planurile secrete ale imperiului rusesc reînăscut, venea „garda” de luptă a comunismului, echipele de ideologi, „revoluționarii profesioniști”, care în realitate nu erau decât spioni adevărați ori agenți de influență remunerați ai O.G.P.U., precum s-a dovedit mai târziu, de pildă Henri Barbusse ori Louis Aragon, care în anii '30, în plin masacu stalinist al țărănimii și intelectualității ruse, cânta ode acestei organizații de tristă pomină. E un moment penibil care astăzi se face uitat, dar care, considerăm noi, trebuie mereu și mereu reamintit. Iată *Prélude au temps des cerises* scris întru slava poliției politice comuniste în 1931 de Aragon:

Il s'agit de préparer le procès monstre
d'un monde monstrueux
Aiguisez demain sur la pierre
Préparez les conseils d'ouvriers et soldats
Constituez le tribunal révolutionnaire
J'appelle la Terreur du fond de mes poumons
Je chante le Guépéou qui se forme
en France à l'heure qu'il est
Je chante le Guépéou nécessaire de France

Je chante les Guépéous de nulle part et de partout
Je demande un Guépéou pour préparer la fin d'un monde

Demandez un Guépéou pour préparer la fin d'un monde
 pour défendre ceux qui sont trahis
 pour défendre ceux qui sont toujours trahis
 Demandez un Guépéou vous qu'on plie et vous qu'on tue
 Demandez un Guépéou
 Il vous faut un Guépéou

Vive le Guépéou véritable image de la grandeur matérialiste
 Vive le Guépéou contre Dieu Chiappe et la Marseillaise
 Vive le Guépéou contre le pape et les poux
 Vive le Guépéou contre la résignation des banques
 Vive le Guépéou contre les manoeuvres de l'Est
 Vive le Guépéou contre la famille
 Vive le Guépéou contre les lois scélérates
 Vive le Guépéou contre le socialisme des assassins du type
 Caballero Boncour Mac Donald Zoergibel
 Vive le Guépéou contre tous les ennemis du prolétariat.

Era o naivitate? O necunoaștere a realităților sovietice? Era logica marxismului în practică, era un proces la scară mondială de manipulare și spălare a creierelor, pe care Aureliu Busuioc îl arată în toată nemernicia sa infamă. Până a ajunge să fie el manipulatorul, inițial, și Ion Tarabanțu, intrat în mișcarea „ceaiurilor” ilegaliste, este un manipulat. Tovarășii de la centru hotărăsc și tovarășii din celulă organizează la Tighina un miting, chipurile, antilegionar. În realitate, totul era gândit ca o provocare antiromânească și prosovietică. Pentru aceasta era nevoie de un ins care nu fusese până atunci luat în vizor de siguranța română. Alegerea cade pe tânărul „plugar” ilegalist. I se spune amănunțit ce să facă, i se pregătește și un text de înfierare a legionarilor (pentru a adormi vigilența agenților de siguranță), apoi de laudă a țării dreptății și libertății de peste Nistru. Tarabanțu face întocmai cum a fost învățat-dresat. Își rostește discursul în fața câtorva zeci de gură-cască, firește cu finalul-apoteoză preconizat: „Dar este un loc în lume, este o țară unde exploatarea omului de către om a fost lichidată, a fost lichidată sărăcia, lichidată a fost și clasa lipitorilor – moșierii și aristocrații. Țara aceasta nu este departe, e peste râul care se vede și de aici, din locul acesta, unde mai domnesc toate relele lumii nedrepte...”. Mitingul nu putea să aibă cine știe ce urmări revoluționare. Era o acțiune tipică de intoxicare ideologică și de manipulare. Regisorii au rămas satisfăcuți, i-o spune mai târziu Onufrii: „Centrul consideră o bună reușită acțiunea de la Tighina, s-a scris în ziare, au scris și cele sovietice...”. Până să audă aceste laude la adresa faptei sale „revoluționare”, Ion Tarabanțu a trebuit să calicească vreo câțiva agenți de siguranță ca să scape cu fuga și să se ascundă la o locuință conspirativă. Pe capul lui e pusă o recompensă grasă, 250 000 lei, și, în cele din urmă, revoluționarul este prins și judecat la trei ani de temniță grea și zece ani de muncă silnică. Ucenicia sa în „treburile comunismului” se terminase, hora drăcească l-a cuprins cu adevăratelea, ca pe un posedat. La auzul verdictului, Ion Tarabanțu se poartă cu totul inadecvat. „Când am auzit sentința, mărturisește el,

am început să joc tananica și să fluier”. Aureliu Busuioc știe să le aranjeze și să le dozeze pe toate cu o mână de maestru. În celulă condamnatul începe răbojul zilelor sale de detenție, era 14 iunie 1940. Până la fatidicul 28 iunie, când Ion Tarabanțu, împreună cu romanul „Spune-mi Gioni!”, trece la un alt capitol de viață, cel de „calfă” la școala comunismului, mai rămâneau două săptămâni.

„Eliberarea” sovietică debutează cu ceea ce Paul Goma numește c-un titlu de carte „Săptămâna roșie”, o săptămână de dezmăț și teroare a zișilor „revoluționari”, care, simțind că nu vor fi pedepsiți pentru faptele lor, se dedau la cele mai nesăbuite crime, mai întâi împotriva reprezentanților în uniformă a administrației românești, apoi împotriva oricărui cetățean pasibil să fie etichetat cu vorba de ocară de „exploatare”. O cercetătoare care s-a ocupat de imaginarul violent al românilor, Ruxandra Cesereanu, a observat caracterul agresiv, falic, al limbajului presei și al liderilor de partid comuniști de după 1944 din România: „Lucrețiu Pătrășcanu, va afirma ritos, la un moment dat, că Tribunalul Poporului a devenit o «ființă adevărată» o dată cu Legea pentru urmărirea și sancționarea vinovaților de dezastrul țării și de crime de război. Și, astfel, fapta aceasta ideologică este construită și confecționată, are trup (organe sexuale, șira spinării, pumni, creier), o piele de împrumut (comunismul), dar nu are nici inimă, nici suflet: ea se dovedește a fi un boxer violator, apt să-i distrugă orbește, mecanic, pe «dușmanii poporului», în grafica stilizată, cu muncitori, pe care *Scânteia* o publică, aceștia apar atletici, cu alură de culturști ori striperi mai degrabă, semn că inclusiv grafic se mizează pe un «sex-appeal» herculean al reprezentanților clasei celei mai favorizate, teoretic, de comunism” [25, p. 71]. În această ordine de idei ea aduce mai multe dovezi de masculinizare și a femeii: „Femeia comunistă «trebuie percepută tot ca un bărbat angrenat în mașinăria falică a Partidului» [26, p. 72]. Pentru această nouă femeie masculinizarea e un proces de autoreeducare, de curățare de tot ce este slab și neconcludent pentru violența comunistă. „Nina Cassian își va celebra exaltat și flagelator, într-un poem din 1945, autoreeducarea de viitoare stahanovistă a spiritului: «Unde să-mi scuipe viemăraia dinlăuntru!» [27, p. 82-83]. Nina Cassian nu fusese în ilegalitate, așa că „stahanovia” ei este oarecum firească. Riva Rosenberg însă personajul care a băut atâtea ceai pe la întâlnirile secrete ale ilegaliștilor, care a reușit chiar să stea vreo câteva zile prin închisorile „burghezo-moșierești” pentru activitatea ei comunistă, în 1940 avea nevoie de altceva decât să-și „scuipe viemăraia dinăuntru”, avea nevoie să-și demonstreze sieși și celorlalți tăria de fier a caracterului revoluționar. Conform logicii luptei de clasă, acesta, **CHARACTERUL**, nu poate să fie de sex feminin, nu are milă, nu cruță și nu iartă nimic. Libidoul ei de nimfomană se dezlănțuie cu toată cruzimea în actele criminale cele mai neverosimile. Întâi, observă naratorul, „Cu toată căldura de afară, Riva îmbrăcase peste rochie o scurtă de piele neagră, încinsă cu o curea lată, din buzunar i se zărea mânerul «nagan»-ului pe care îl observasem odată întâmplător în sertarul biroului...”. Scurta de piele nu mai este un obiect de vestimentație, e „uniforma”, e consemnul înrolării și înregimentării în armata cu nervii de oțel a comisarilor bolșevici. În continuare toate urmează această logică infailibilă a violenței răzbunătoare, a violenței pur și simplu, ca act pur fiziologic de agresiune care nu are opreliști morale ori sociale. Ea ucide pe comandantul închisorii, colonelul cu care numai câteva zile în urmă se culcase și căruia îi spusese că „i-a fost bine”, apoi pe peronul gării omoară un alt ofițer numai pentru faptul că acesta n-a vrut să-i cedeze drapelul tricolor:

„De pe o stradă lăturalnică, mai precis dinspre regimentul de infanterie, se arătară cinci militari. Ofițeri. Cel mai mare în grad, un locotenent-colonel, ducea în mână un tricolor înfășurat pe bastonul portdrapel.

Riva îl opri cu un semn:

– Azvârle cărpa, ofițer!

Ofițerul se încruntă:

– Nu pot, doamnă. E drapelul țării mele!

– Iar eu îți spun: aruncă-l!

– Nici mort, doamnă.

Riva scoase din buzunar «nagan»-ul și i-l sprijini în stomac:

– Ultima șansă! Ei!...

Împușcătura urmă imediat. Ofițerul căzu cu fața în jos, peste drapel. Ceilalți o luară la fugă.

– Vreau să nu-mi mai tremure mâna când trag, zise Riva foarte simplu. Vreau să-mi tremure inima când știu ce-au făcut ei cu evreii noștri!

Gestul ei și vorbele mi s-au părut cam teatrale. Dar era și euforia victoriei”.

„Euforia victoriei” avea să dureze decenii la rând, cu aceeași lipsă de scrupul moral și de sentimente umane. În aceeași zi își face „botezul” în ale ucisului și Ion Tarabanțu. Nimerind întâmplător în cartierul tăbăcărilor, dă de don’ Ghiță. Urmează încă o crimă:

„Trei focuri, unul după altul, îl împinseră în perete, apoi urmă un urlat și vechilul se lăsă în genunchi.

– Să mergem, zise Riva.

Gemetele și urletele lui don’ Ghiță ne urmăriră până dincolo de ulicioarele strâmbe și pustii ale tăbăcarilor.

– Bravo, făcu într-un târziu șefa patrului, ai făcut ce trebuia. Să nu eziți niciodată când ai de rezolvat ceva serios!

– Poate-ar fi trebuit să-l arestăm... Să fie judecat... făcu tânărul strungar.

– Știi, îl întrerupse Riva, multe revoluții n-au avut loc ori au eșuat numai pentru că se găsesc întotdeauna umaniști ca tine...

Strungarul nu mai zise nimic...”

Interesant de remarcat că, deși ideologia comunistă face apel constant la un umanitarism planetar, care ar înfrăți oameni și popoare, în fapt, orice manifestare de omenie este considerată ca o slăbiciune, o deviere de la principiile luptei revoluționare, o cedare în fața dușmanului de clasă. Spre deosebire de „umanismul abstract”, cu tentă pronunțat burgheză, așa-zisul umanism socialist este ghidat de un singur scop – revoluția mondială, și are un singur principiu – a sluji interesele acestei revoluții. Oricare alt principiu moral înseamnă o „ieșire din rând”, o posibilă acțiune de dezertare, lucru pe care Ion Tarabanțu îl va resimți cu acuitate mai târziu de fiecare dată când a trebuit să aleagă între prieteni, rude, părinți și nestrămutata loialitate și credință în marea și groaznică armată secretă a N.K.V.D.-lui în care era înrolat. Spre marea sa „cinste”, cum va citi odată în fișa de evidență personală întocmită de șefii săi, dar poate, mai degrabă, spre marele său noroc pentru că altfel ar fi fost pur și simplu lichidat, de fiecare dată el a făcut „alegerea dreaptă”,

a fost de partea „cauzei partidului”, a fost soldatul plin de credință al acestei cauze, piulița perfectă a acelei infernale mașini a terorii, care se ținea tocmai pe această oarbă disciplină și, cu bună seamă, pe frica generalizată, atotprezentă și atotstăpânitoare din societate. El va deprinde din mers lecția tăcerii, va învăța că logica angajării comuniste exclude orice angajare morală, că, odată prins în frontul luptei pentru comunism, orice sentiment de prietenie, orice legătură de rudenie devine o povară, o piedică, poate chiar o culpă fatală și va ști să se păzească cu strășnicie de asemenea „păcate”. Cu atât mai mult că aceste ruperi de familie, aceste curățiri de legăturile cu trecutul erau stimulate de noua „confrerie” în care a nimerit Ion Tarabntu. Era o parte componentă a unei logici mai largi de comportament social. „A jucat «tătucul Stalin» rolul izbăvitor, energetic al tatălui-surogat? – se întreabă Ștefan Borbély într-un studiu despre holocaust și totalitarism. – Pentru unii, marcați de stereotipurile clasice ale psihanalizei, întrebarea este aproape redundantă, cu atât mai mult, cu cât – ni se tot reamintește – propaganda oficială sovietică a întreținut cu osârdie o asemenea fantasmă. Paradoxul e că fundamentele noii realități sovietice s-au articulat, după Revoluția din 1917, pe *paradigme accentuat confraterne, menite să denunțe în subsidiar tradiționalismul prudent, conformist al familiei ruse. Întreaga estetică socială «de tip nou», generată de Revoluție, s-a axat pe convingerea că prezumtivul adept al ideologiei purpurii trebuie scos în afara familiei sale pentru ca educația sa politică să reușească*. Socialismul s-a caracterizat – ca și societatea antică ateniană – pe o foarte atent orchestrată aversiune împotriva consangvinității. Nu întâmplător, sângele altruist, vărsat pentru binele public, era singurul exceptat de la suspiciune. Pentru ca această fantasmă să reziste, este nevoie de o societate care generează adversitate și războaie, pentru ca sângele să aibă unde să se risipească” [28, p. 7].

Dispar, pe rând, foștii săi colegi de ilegalitate, înghițiți de mașina terorii roșii, sunt duși în Siberia părinții, dar proaspătul ajutor de împluternicit al N.K.V.D.-lui nu va mișca un deget pentru a încerca să-i salveze, să lămurească lucrurile. Când după Onufrii vin să-l aresteze pentru naivitatea sa de a-i fi scris lui Stalin o scrisoare împotriva noilor autorități instalate la Chișinău, Tarabntu se face a nu auzi ce se întâmplă în camera vecină. „Nu puteam risca cu Harkovul”, găsește el mai târziu o explicație lașității sale de atunci. Pe Riva o întâlnește schilodită în biroul șefului N.K.V.D., colonelul Erofeev. Nici un semn că ar fi cunoscut-o vreodată, că ar ști ceva de trecutul ei prosovietic. „Dar dacă au vrut să mă încerce?”, se gândește el cu oroare un pic mai târziu că ar fi putut ceda sentimentelor, și admite chiar ideea unei culpe a Rivei: „Ce știam eu despre Riva decât cele povestite de dânsa personal și bârfele privitor la dragostele ei? Nimic. Dar traiul acesta dezordonat, aflările ei foarte îndelungate prin străinătăți, originea ei socială, în sfârșit, erau toate la un loc de natură s-o arunce în brațele oricăror servicii secrete străine. Iar eu, prostul de țaran incult și ignorant, eu căscam ochii la dânsa ca la o minune. Ce înțelegeam eu? M-am băgat cu disperare în cărțile celea, am făcut teorie de mama focului, lăsând practica vieții la o parte, ca să dau acum nas în nas cu ea. Nu lucrează în organele noastre competente oameni întâmplători! Un Erofeev dintr-o simplă privire

îți poate spune cine ești...”. Deosebit de puternică e scena reîntâlnirii cu părinții după mulți ani lipsă din sat. Pentru a-l verifica, dar și în tradiția unei practici perverse a poliției politice sovietice, șeful său de la raion, Globov, îl trimite pe ajutorul său în satul natal, Opăriți, responsabil de ridicarea elementelor dușmănoase noii puteri. În listele celor care trebuiau ridicați Ion Tarabanțu îi vede și pe părinții săi. Care-i va fi reacția? Firește, una de soldat devotat al partidului. Într-o scenă memorabilă, de o intensitate psihologică extraordinară Aureliu Busuioc surprinde întreaga sa natură de copoi credincios, aflat mereu la pândă: „Tata nu zise nimic, trecu colțul casei și cu o izbitură de picior doborî leasa care despărțea curtea de grădină. Rămase așa o clipă privind în întuneric. Stătea încordat, eram sigur că o rupe la fugă. Soldatul, un tinerel cu caș la gură, privea în altă parte. Activistul era ocupat să cerceteze buclucurile din căruță. Băgai mâna în buzunarul pantalonului, pipăiii «nagan»-ul. Mă apucă un tremur mărunț, nu puteam să-l opresc cu nici un chip. Adică nu era de ajuns ce-mi făcuse, mai voia să distrugă și ce-am făcut eu? Și unde are de gând să fugă? Ori își închipuie că are unde? Soldatul privea cu ochi mari cireșul altoit din fața casei, era, probabil, la prima roadă. La lumina slabă a lămpii observase desigur o boabă roșie, se întinse, o rupse și stătea la îndoială – s-o pună în gură sau nu? Dar tata scuipe o dată lung spre grădină și reveni lângă căruță”. Când, mai târziu, Globov îi spune că s-a convins de loialitatea sa totală atunci când s-a lăsat de părinți, Tarabanțu, gândește în sine ca o mașină mecanică: „mă bucura faptul că devotamentul meu cauzei noastre nu era pus la îndoială”.

Este, până la urmă, greu de făcut o discernere, e imposibil de fixat într-o formulă unică acest comportament care se încheie cu o formulă de dosar personal: „devotat cauzei și patriot sovietic”. „Calfa” devine cu anii „Maistru”, ofițer cu grade mari în serviciul poliției politice numite K.G.B. Ion Tarabanțu, devenit prin forța întâmplării, dar și prin logica lucrurilor Ivan Verdikurov, este, fără îndoială, un monstru al unui sistem oribil. Dar dacă ne întrebăm ce l-a împins pe acest sturlubatic fiu de țăran tocmai la fundul mizeriei umane, acolo unde nu există conștiința morală, unde omul e redus la o simplă mașină de adulmecat „dușmanul de clasă”, este greu să dăm un răspuns univoc. Desigur sunt mai multe cauze, mai multe componente biografice, istorice care l-au împins pe acest drum al degradării umane. Este, mai întâi, o intoxicare totală, spirocheta marxist-leninistă contaminată în tinerețe, de care, cum scrie Belu Zilber, nu mai poate scăpa nimeni. Este și frica care s-a înstăpânit peste întreaga societate odată cu venirea comuniștilor. Este și o dorință arivistă, șansa unei cariere de care s-a prins absolventul celor patru clase primare din Opăriți (odată ce tovarășul Kalinin a reușit, de ce n-ar reuși și el?). Este și conștiința unei fatalități pe care o impune sistemul totalitar, gândul că împotriva unei mașini atât de puternice nu e nimic de făcut decât să i te supui, să te integrezi în ea, să devii mecanismul ei ascultător. În fața crimelor un zomby nu are remușcări, numai, uneori, senzații de greață și sentimentul ascuns al unei puteri nelimitate asupra oamenilor. Acest sentiment al puterii vrea veteranul K.G.B. să-l transmită prin memoriile sale nepotului său, un incorigibil stricat de democrație. Dar, spune Alexandru Paleologu, care

a făcut ani buni de închisoare comunistă, „Exaltarea energiei și dominației, a pretensei „vitalități”, nu duce decât la pustiirea vieții. Unde domnește forța, dragostea nu există. Unde domnește forța, nimic nu există. Decât neadevărul. Cine e refractar la retorica forței, acela, vulnerabil desigur, e invincibil. Dacă e vorba de forță, aceasta e cea adevărată. Eugen Ionescu a arătat-o în *Rinocerii* și a spus-o în zeci de articole și intervenții” [29, p. 94].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Ciocanu Ion, *Dincolo de ironie și zeflemea*, în: Sud-Est cultural, 2008, nr. 4, p. 40-41.
2. Grati Aliona, *Învățăturile* octogenarului Aureliu Busuioc, în: Metaliteratură, 2008, nr. 3-4, p. 29.
3. Grati Aliona, tot acolo, p. 30.
4. Dezbaterile Phantasma. *Comunismul în (de)construcție*, I, 9 decembrie 2005, p. 22.
5. Șleahtițchi Maria, *Cerc deschis. Literatura română din Basarabia în postcomunism*, Editura Timpul, Iași, 2007, p. 48.
6. Istrati Panait, *Spovedanie pentru învinși*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 1991, p. 102.
7. Șerbulescu Andrei, *Monarhia de drept dialectic*, Humanitas, 1991; Zilber Belu, Actor în procesul Pătrășcanu, Ed. Humanitas, 1997, p. 87.
8. Citat după: Onișoru Gheorghe, *Instaurarea comunismului în România*, București, 2002, p. 336.
9. Istrati Panait, *Spovedanie pentru învinși*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 1991, p. 28.
10. Istrati Panait, *Spovedanie pentru învinși*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 1991, p. 39.
11. Istrati Panait, *Spovedanie pentru învinși*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 1991, p. 43.
12. Șerbulescu Andrei, *Monarhia de drept dialectic*, Humanitas, 1991, p. 48.
13. Șerbulescu Andrei, *op. cit.*, p. 142.
14. Zilber Belu, *Actor in procesul Pătrășcanu*, Ed. Humanitas, 1997, p. 144.
15. Șerbulescu Andrei, *op. cit.*, p. 30.
16. Zilber Belu, *op. cit.*, p. 93.
17. Zilber Belu, *op. cit.*, p. 145.
18. Zilber Belu, *op.cit.*, p. 93.
19. Șerbulescu Andrei, *op.cit.*, p. 137.
20. Zilber Belu, *op.cit.*, p. 85.
21. Șerbulescu Andrei, *op.cit.*, p. 42.

22. Șerbulescu Andrei, *op.cit.*, p. 45.
23. Krajewski Stanislaw, *Evrei, Comunism și evrei comuniști*, – în: Sfera politicii, nr. 91-92, 2001, p. 58.
24. K. R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei. Vraja lui Platon*, vol. I, București, Humanitas, 1993, p. 194.
25. Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, București: Humanitas, 2003, p.71.
26. Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, București: Humanitas, 2003, p.72.
27. Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, București: Humanitas, 2003, p. 82-83.
28. Ștefan Borbély, *Holocaust și totalitarism comunist în textele de psihoistorie*, în: Observator cultural, Nr. 377 din 21.VI.2007, p. 7.
29. Alexandru Paleologu, *Despre lucrurile cu adevărat importante*, (Ediția a II-a), Iași, Polirom, 1998, p. 94.